

ПРИНЦИП ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ У СУДОЧИНСТВІ (ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ)

Снідевич О.С.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри юстиції*

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: orcid.org/0000-0002-4255-3194

Снідевич О.С. Принцип процесуальної економії у судочинстві (дискусійні аспекти).

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань принципу процесуальної економії у судочинстві.

Визначено, що виходячи з філологічного підходу принцип процесуальної економії у судочинстві означає бережливість, ощадливість при витрачанні чого-небудь у судовому процесі.

Звернено увагу, що інколи під виглядом дотримання принципу процесуальної економії у судочинстві втілюються ідеї, які за певних умов є досить далекими від процесуальної економії. Такою є впроваджена Верховним Судом у судову практику ідея неможливості застосування позивачем при зверненні до суду неефективного способу захисту порушеного права. При її дослідженні зроблено висновок, що за певних умов вона сприяє процесуальній економії, однак є сумнівною з огляду на можливу невідповідність її діючому законодавству та засаді диспозитивності судочинства. У деяких випадках застосування положень про ефективний спосіб захисту шкодить процесуальній економії. Прикладом цього може бути відмова судом в позові з підстав пред'явлення позивачем позову з неефективним способом захисту права на стадії касаційної інстанції. Зроблено висновок, що суд касаційної інстанції не вправі відмовляти позивачу в позові з мотивів обрання позивачем неефективного способу захисту порушеного права, якщо суди нижчих інстанцій (перша чи апеляційна), захистивши право позивача, цього не зробили. Це обумовлюється існуванням у судочинстві принципу процесуальної економії. Доцільно закріпити відповідний критерій у судовій практиці та процесуальному законодавстві.

Критично оцінено висловлену у науці думку про віднесення до змісту принципу процесуальної економії сприяння цієї економії правильному вирішенні справи. Зроблено висновок, що положення про сприяння процесуальної економії правильному вирішенню справи повинні лежати за межами відповідного принципу, оскільки воно є проявом дії інших принципів судочинства.

Ключові слова: принципи судочинства, цивільне судочинство, процесуальна економія, суд, ефективність судочинства, захист права, способи захисту права, судові інстанції, позов, альтернативне вирішення спорів.

Snidevych O.S. The principle of procedural economy in judicial proceeding (discussion aspects).

This article analyzes the problematic issues of the principle of procedural economy in judicial proceedings.

It is determined that, based on the philological approach, the principle of procedural economy in judicial proceedings means frugality, economy in spending something in a judicial proceeding.

The author emphasizes that sometimes, under the guise of observance of the principle of procedural economy, the judicial proceedings implement ideas which, under certain conditions, are quite far from procedural economy. Such is the idea introduced by the Supreme Court into the court practice of the impossibility of the plaintiff's use of an ineffective method of protection of the violated right when applying to court. The study concluded that under certain conditions it promotes procedural economy, but is questionable given its possible inconsistency with current legislation and the principle of discretionary judicial proceedings. In some cases, the application of effective remedy provisions

is detrimental to procedural economy. An example of this may be a court's dismissal of a claim on the grounds that the plaintiff has filed a claim with an ineffective remedy at the cassation stage. The author concludes that a cassation court has no right to dismiss a claim on the grounds that the plaintiff has chosen an ineffective method of defense of the violated right, if the lower courts (first instance or appellate court) have not done so after having protected the plaintiff's right. This is due to the existence of the principle of procedural economy in judicial proceedings. It would be advisable to enshrine the relevant criterion in case law and procedural legislation.

The author critically assesses the opinion expressed in science that the content of the principle of procedural economy includes the contribution of such economy to the correct resolution of a case. The author concludes that the provision on the promotion of procedural economy to the correct resolution of a case should lie outside the relevant principle, since it is a manifestation of other principles of judicial procedure.

Key words: principles of judicial procedure, civil judicial procedure, procedural economy, court, efficiency of judicial proceedings, protection of law, methods of protection of law, court instances, claim, alternative dispute resolution.

Постановка проблеми. У науці та судовій практиці положення щодо наявності у судочинстві (у всіх його видах) принципу процесуальної економії аналізується і як вже доведене [1; 2, с. 39], так і як таке, яке є дискусійним [3, с. 313; 4, с. 9].

З теорії права знаємо, що згідно з класичним розумінням в аспекті видової класифікації принципів, вони можуть бути або ж такими, які отримали пряме текстуальне закріплення в актах законодавства держави, або бути такими, які можуть визначатись і як результат логічного аналізу змісту певних конкретних норм права, тобто як результат узагальнення змісту відповідних норм права [5, с. 153-154]. Виходячи з цього, слід зауважити, що принцип процесуальної економії прямо не визначений законом. Жодний з діючих судових процесуальних кодексів України прямо не вказує на його наявність. При цьому, жодний з процесуальних кодексів навіть такого слова як «економія» у жодній з їх статей не містить. Тому, очевидно, слід виходити з того, що у разі, якщо цей принцип судочинства все ж існує, то його слід розглядати як такий, що є опосередковано закріплений у процесуальному законодавстві України. У зв'язку з цим, у цьому аспекті слід погодитися з С.С. Єсімовим та В.С. Боровіковою, що принцип процесуальної економії є доктринальним юридичним принципом [6, с. 65]. Зазначене апіорі породжує дискусійність як у визначенні його поняття, так і у розумінні його змісту.

Стан опрацювання цієї проблематики. Особливості принципу процесуальної економії досліджувало багато науковців, зокрема, Я.О. Берназюк, В.С. Боровікова, С.В. Гулаткан, С.С. Дронов, С.С. Єсімов, І.М. Канюка, С.О. Короед, В.А. Кройтор, К.М. Пільков, О.В. Рожнов, С.Г. Музичко, С.В. Смола, А.Я. Ткачук та інші. Однак, не всі наукові питання знайшли своє вирішення у науці, що вимагає проведення додаткових наукових досліджень.

Метою статті є аналіз зроблених у науці та судовій практиці висновків щодо змісту принципу процесуальної економії, віднайдення деяких дискусійних аспектів у його змісті та положеннях, формування окремих нових наукових положень з цього питання.

Вклад основного матеріалу. Безумовно, почати науковий аналіз положень щодо принципу процесуальної економії варто з аналізу назви цього принципу. Загалом вважаємо, що назва будь-якого принципу судочинства повинна адекватно і без спотворювань відображати його сутність.

Слово «економія» визначаються у словниках як: 1) бережливість, ощадливість при витрачанні чого-небудь; 2) вигода від бережливого, ощадливого витрачання чого-небудь [7, с. 459]. Таким чином, виходячи з філологічного підходу принцип процесуальної економії у судочинстві означає бережливість, ощадливість при витрачанні чого-небудь у судовому процесі.

У правовій науці принцип процесуальної економії пов'язується з бережливістю, ощадливістю при витрачанні часу та фінансових ресурсів, а також вчиненні процесуальних дій. У зв'язку з цим, економію часу, економію дії та економію коштів розглядають як окремі елементи принципу процесуальної економії [8, с. 205–208]. І.К.Канюка визначає, що процесуальна економія – це ідея, спрямована на підвищення ефективності процесуальної форми шляхом її раціоналізації через пришвидшення, спрощення та здешевлення [9, с. 8]. При аналізі цих елементів вказується на те, як у тих, чи інших процесуальних інститутах втілена економія часу, дії та фінансів. Наприклад,

на думку окремих науковців, у положенні п. 10 ч. 3 ст. 2 ЦПК закладена обов'язкова вимога щодо контролю судом строків розгляду справи в межах розумного розсуду (розумних строків), що підтверджує економію часу, а положення ст. 44 ЦПК про заборону учасникам судового процесу та їхнім представникам зловживати процесуальними правами свідчить про економію процесуальних дій тощо [8, с. 206-207]. Зазвичай також робиться висновок, що усе це сприяє ефективності судового процесу. Зокрема, визначається, що ідея процесуальної економії виконує не просто функцію математичного зменшення витрат, а швидше їх раціоналізацію з метою підвищення ефективності процесу [9, с. 8].

В той же час, на наш погляд, є випадки, коли під виглядом дотримання принципу процесуальної економії у судочинстві втілюються ідеї, які за певних умов можуть бути досить далекими від процесуальної економії як такої.

Так, у науці та практиці як один з проявів принципу процесуальної економії розглядається впроваджена Верховним Судом у судову практику ідея можливого застосування позивачем при зверненні до суду лише ефективного способу захисту порушеного права.

Так, зокрема, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 22 вересня 2020 року у справі № 910/3009/18 зазначає, що в кінцевому результаті ефективний спосіб захисту прав повинен забезпечити поновлення порушеного права, а в разі неможливості такого поновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування, тобто такий захист повинен бути повним та забезпечувати таким чином мету здійснення правосуддя та принцип процесуальної економії (забезпечити відсутність необхідності звернення до суду для вжиття додаткових засобів захисту) [10]. У науці зв'язок проявів процесуальної економії з ідеєю ефективного способу захисту вбачав, наприклад, К.М. Пільков [11].

Не дивлячись загалом на практичну та теоретичну проблематику необхідності використання в процесі захисту виключно ефективних способів захисту права, загалом слід визнати відповідну ідею як не погану. Крім того, дійсно, за певних умов вона сприяє процесуальній економії, оскільки запобігає повторному зверненню позивача до суду за захистом своїх прав. Однак, в умовах діючої в Україні правової системи вона виглядає дещо сумнівною з огляду на можливу невідповідність її діючому законодавству та засаді диспозитивності судочинства.

У деяких випадках застосування положень про ефективний спосіб захисту шкодить процесуальній економії. Прикладом цього може бути відмова судом в позові з підстав пред'явлення позивачем позову з неефективним способом захисту права на стадії касаційної інстанції. Так, наприклад, Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові від 02 лютого 2021 року у справі № 925/642/1943 зазначила, що розглядаючи справу, суд має з'ясувати: 1) з яких саме правовідносин сторін виник спір; 2) чи передбачений обраний позивачем спосіб захисту законом або договором; 3) чи передбачений законом або договором ефективний спосіб захисту порушеного права позивача; 4) чи є спосіб захисту, обраний позивачем, ефективним для захисту його порушеного права у спірних правовідносинах. *Якщо суд дійде висновку, що обраний позивачем спосіб захисту не передбачений законом або договором та/або є неефективним для захисту порушеного права позивача, у цих правовідносинах позовні вимоги останнього не підлягають задоволенню* (виділено нами – С.О.) [12]. Безумовно, правильне обрання позивачами ефективних способів захисту порушених прав сприяло б процесуальній економії, але слід також безспірно визнати, що якщо виявлення помилки позивача в обранні ефективного способу захисту не було встановлено судами нижчих інстанцій, а встановлюється вже Верховним Судом і з цих підстав позивачу Суд відмовляє у позові, таке становище не сприяє процесуальній економії. Позивач змушений повторно пройти повністю усі стадії судового процесу для захисту свого порушеного права.

З урахуванням наведеного вважаємо, що суд касаційної інстанції з метою забезпечення єдності судової практики у своїх постановках вправі вказувати на обрання позивачем неефективного способу захисту порушеного права, але він в жодному разі, виходячи саме з принципу процесуальної економії, не вправі відмовляти позивачу в позові з цих мотивів, якщо суди нижчих інстанцій (перша чи апеляційна), захистивши право позивача, цього не зробили. Саме зазначене і сприятиме, на наш погляд, дотриманню принципу процесуальної економії. І саме виходячи з необхідності дотримання принципу процесуальної економії для забезпечення ефективності судочинства у судовій практиці, а можливо й у процесуальному законодавстві, варто було б закріпити відповідний критерій доцільності чи недоцільності відмови судом в позові у зв'язку з застосуванням позивачем неефективного способу захисту у судочинстві на тих чи інших стадіях розгляду справи.

Ще одна проблематика принципу процесуальної економії полягає в тому, що визнання засадничого значення за принципом процесуальної економії судочинства не сприяє розвитку й втілення у практику різного роду альтернативних способів вирішення цивільних справ. Основна ідея втілення альтернативних способів вирішення справ у практику полягає у існуванні дорогого, довгого та неефективного судочинства. Відтак, спрощення чи здешевлення судочинства органічно призводить до зниження інтересу до альтернативних способів вирішення справи.

При формулюванні змісту принципу процесуальної економії у науці зазвичай також завжди наголошується на тому, що така економія забезпечує правильне вирішення спорів.

Так, наприклад, С.О. Короєд робить висновок, що процесуальна економія – це складна цивільна процесуальна категорія, яка характеризується, з одного боку, таким станом цивільного процесуального регулювання, який дозволяє суду за рахунок диспозитивних процесуальних норм та можливості використання суддівського розсуду при мінімальній витраті засобів і зусиль забезпечити правильне і швидке вирішення спорів, а з іншого боку – результатом цивільної процесуальної діяльності в конкретній справі, який обумовлюється процесуальною заінтересованістю судді найбільш повно і раціонально використовувати регламентовані процесуальним законом процесуальні засоби відповідно до завдань і мети цивільного судочинства, коли цивільну справу розглянуто правильно і в скорочені строки, при цьому з розумною економією залучених сил і засобів [13, с. 130]. С.С. Дронов фактично також підтримує відповідну ідею, зазначаючи, що швидко не означає результативно, ефективно та економічно. Так, якщо здійснювати орієнтування цивільного процесу саме на його швидкість, у такому випадку, може виникнути ситуація встановлення не у повному обсязі усіх обставин справи, та як наслідок неможливість сторін цивільної справи довести підстави своїх вимог чи заперечень. У цьому разі досягнута «економія» не розглядається як позитивний результат, оскільки такі дії породжують необхідність витрачання додаткових бюджетних коштів, оскаржуючи, у встановленому порядку, рішення суду першої інстанції [14, с. 123].

У науці цивільного процесу сприяння процесуальної економії правильному вирішенні справи прямо включається у визначення поняття принципу процесуальної економії та розглядається як таке, що складає його зміст.

Так, С.Г. Музичко вказує на те, що принцип процесуальної економії реалізується у нормах про своєчасний, швидкий і *правильний* (виділено нами – О.С.) розгляд справи через раціональне використання учасниками процесу наданих законом процесуальних прав, не зловживаючи ними та дотримуючись основних засад цивільного судочинства [15, с. 41].

Однак, якщо з тим, що зміст принципу процесуальної економії складають норми про своєчасний та швидкий розгляд справи, можна безспірно погодитися, то включення до складу цього принципу положень про правильне вирішення справи виглядає дискусійним.

Безумовно, багато прикладів прояву процесуальної економії, які наводяться у науці, дійсно є такими, щодо яких немає жодних заперечень по перешкоджанню їх правильному вирішенню справи. Вони у переважній більшості є нейтральними щодо досягнення цієї мети, не зачіпають якихось інших засадничих положень, а відтак, не вводять принцип процесуальної економії у конфлікт з іншими принципами судочинства.

Однак, у тих випадках, коли положення про процесуальну економію у тих чи інших її проявах входить у конфлікт з іншими принципами, бачимо, що не завжди процесуальна економія сприяє правильному вирішенню справи. Прикладом цього, зокрема, є відмова у прийнятті нових доказів апеляційним судом. Засада процесуальної економії забороняє це роботи [15, с. 40], що, однак, цілком очевидно, впливає на правильність вирішення справи. У даному випадку законодавець визнав пріоритет принципу процесуальної економії над принципом істини у судочинстві.

У житті одночасно дешеве, швидке і просте не завжди є якісним, як і красиве – розумним, чи корисне – приємним. Так, воно неодмінно є, але його зазвичай завжди менше. Якщо щось і є дешеве, то зазвичай не якісне, як і швидке чи дуже просте. То чи не є так само і з судочинством? Хіба немає сумнівів у правильності надзвичайно швидкого, простого та дешевого процесу? То чи варто включати положення про правильне вирішення справи у зміст принципу процесуальної економії, сутність ідеї якого полягає зовсім в іншому?

Але при вирішенні питання щодо того, чи включати положення щодо правильного вирішення справи у зміст принципу процесуальної економії, не наведені роздуми є визначальними. Важливим є те, що ідея процесуальної економії як принцип не може пояснити, як така економія сприяє чи може сприяти правильному вирішенню справи. Зазвичай щодо тих чи інших проявів принципу

процесуальної економії не наводиться будь-яких пояснень цього, крім наведення загальних бездоказових тверджень.

Загалом досить мало, а фактично взагалі немає, проведених в межах процесуальної науки досліджень, які б проаналізували вплив окремих елементів принципу процесуальної економії, тих чи інших його проявів на ефективність судочинства, особливо в аспекті забезпечення правильності вирішення справи як основного критерію ефективного судочинства. Загалом досить важко сказати, чи можливими взагалі є такі дослідження, особливо в умовах існування вітчизняної судової системи, відсутності достатнього корпусу суддів, а через це і постійну завантаженість судів, постійну зміну процесуального та матеріального законодавства, змін у адвокатурі та прокуратурі як інститутів системи правосуддя тощо.

Так, наприклад, ми не можемо побачити, як спрощене позовне провадження, втілення якого у судочинство розглядається як безспірний прояв принципу процесуальної економії, сприяє правильному вирішенню справи у порівнянні, наприклад, з загальним позовним провадженням. Швидшому вирішенню – так, але чи правильному?

Враховуючи наведене, вважаємо, що положення про сприяння процесуальної економії правильному вирішенню справи повинні лежати за межами відповідного принципу. Вони є проявом дії інших принципів, з якими принцип процесуальної економії перебуває у системному зв'язку. А самі ж з ці положення, які дійсно сприяють процесуальній економії, зазвичай є наслідком того балансу, який був визнаний оптимальним у співвідношенні принципу процесуальної економії з іншими принципами судочинства, насамперед, з принципами, які характеризують істину у процесі чи оперативність процесу.

Висновки. Виходячи з принципу процесуальної економії для забезпечення ефективності судочинства у судовій практиці та у процесуальному законодавстві варто закріпити критерій доцільності відмови судом у позові у зв'язку з застосуванням позивачем неефективного способу захисту у судочинстві на тих чи інших стадіях розгляду справи. Суд касаційної інстанції виходячи з принципу процесуальної економії не вправі відмовляти позивачу в позові з цих мотивів, якщо суди нижчих інстанцій (перша чи апеляційна), захистивши право позивача, цього не зробили. Крім того, положення про сприяння процесуальної економії правильному вирішенню справи повинні лежати за межами принципу процесуальної економії у судочинстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берназюк Я.О. Принцип процесуальної економії як складова ефективності адміністративного судочинства. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2023. № 3 (21). С. 133–142.
2. Смола С.В. Проблемні питання процесуальної економії в господарському процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*, 2013. Випуск 22. Частина I. Том 2. С. 39–43.
3. Кройтор В.А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики: монографія. Харків: Право, 2020. 672 с.
4. Рожнов О.В. Принцип оперативності в цивільному процесуальному праві: автореф. ... дис. канд. юрид. наук.: 12.00.03. Харків, 2000. 16 с.
5. Теорія держави і права: підручник / [О.М. Бандурка, О.М. Головка, О.С. Передерій та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О.М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
6. Єсімов С.С., Боровікова В.С. Процесуальна економія як принцип адміністративного судочинства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4. С. 60–71.
7. Словник української мови: [в 11 т.] / АН УРСР, Ін-т мовознавства імені О.О. Потебні; редкол.: І.К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 2: Г-Ж / ред. тому: П.П. Доценко, Л.А. Юрчук. 1971. 550 с.
8. Гулаткан С.В., Ткачук А.Я. Принцип процесуальної економії в цивільному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 205–208.
9. Канюка І.М. Принцип процесуальної економії в кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.

10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 вересня 2020 року у справі № 910/3009/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91901363>.
11. Пільков К.М. Способи захисту прав у суді: проблеми сучасної гібридної моделі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 304–313.
12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 02 лютого 2021 року у справі № 925/642/1943. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95439652>.
13. Короед С.О. Процесуальна економія як передумова ефективності цивільного судочинства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-1. С. 128–131. https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/09/3-1_2013.pdf.
14. Дронов С.С. Темпоральні принципи цивільного судочинства України: дис... канд. юрид. наук за спец. 12.00.03. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019. 225 с.
15. Музичко С.Г. Принцип процесуальної економії в системі принципів цивільного судочинства. *Юридичний вісник*. 2022. № 3. С. 34–43.